

Севрюков Д.Г.

д-р юрид. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4106-6375

Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, Київ, Україна**ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ
ЛОРЕНЦА ШТЕЙНА**

Досліджено теоретичні та методологічні засади теорії соціальної держави німецького вченого XIX століття Лоренца фон Штейна. Для розкриття предмета дослідження були використані історико-порівняльний метод, логічні методи тощо. Зазначено, що Лоренц Штейн переймає у Георга Гегеля уявлення про державу як об'єктивної ідеї, яка втілює в собі загальний інтерес. Держава є особою, яка має правові начала, мету, волю, а також етичні обов'язки, які передбачають забезпечення розумного об'єднання індивідів. Встановлено, що ідея наявності у держави етичних обов'язків разом з вченням І. Канта про вищу цінність особистості закладають смисловий фундамент під теоретичний образ соціальної держави. У теорії Штейна соціальна держава визначалась як антитеза хаотичному громадянському суспільству, яка впорядковує простір свободи з метою обмеженого втручання у соціально-економічну сферу. Засаднича ідея соціальної держави (Sozialstaat) як діалектичного руху до свободи через реформи та належне адміністрування спирається на основоположний та універсальний інтерес, який передбачає повний та гармонійний розвиток особистості. Такі цілі як всебічний розвиток та достойне життя особистості, а не окремих станів та класів визначають соціальне призначення соціальної держави.

Ключові слова: соціальне питання, діалектичний метод, особистість, соціальна справедливість, свобода, гідність, реформи

The theoretical and methodological foundations of the social state theory of the German scientist of the XIX century Lorenz von Stein is studied. The historical-comparative method and logical methods were used to reveal the subject. It is noted that Lorenz Stein adopts Georg Hegel's idea of the state as an objective idea that embodies the general interest. The state is a person that has legal principles, a purpose, a will, as well as ethical obligations, which involve ensuring a reasonable association of individuals. It is shown that the idea of the state having ethical obligations together with I. Kant's teaching on the higher value of the individual lay the semantic foundation for the theoretical image of the social state. In Stein's theory, the social state was defined as the antithesis of the chaotic civil society, which organizes the space of freedom with the aim of limited intervention in the socio-economic sphere. The basic concept of social state (Sozialstaat) as the dialectical movement to the freedom through reforms and proper administration relies on fundamental and universal principle that involves full and harmonious development of personality. The goals such as comprehensive development and decent life of personality, but not particular estates or classes determine the social purpose of the social state.

Keywords: social issue, dialectical method, personality, social justice, liberty, dignity, reforms

Постановка проблеми. Інтелектуальні витoki європейської континентальної моделі соціальної держави насамперед походять зі спроб віднайти та обґрунтувати смислово-ціннісну легітимацію, нормативні та інституційні засоби реформування політико-правової сфери в умовах «конфлікту між працею та капіталом» у другій половині ХІХ століття. Яскравим представником ідеології соціального реформаторства був німецький науковець Лоренц фон Штейн (Lorenz von Stein, 1815-1890). Основні поняття навколо яких вибудовувалася теорія науковця були «особистість», «суспільство», «держава» та «право» як інтегруючий елемент. Теоретичними та методологічними підвалинами виступили праці німецьких філософів Г. Гегеля, Й. Фіхте, І. Канта, В. Гумбольдта. Зокрема Штейн застосовує діалектичний метод Гегеля, розвиває його теорію суспільства та держави (насамперед держави етичної). Ідеї Й. Фіхте, В. Гумбольдта щодо сутності особистості, її місця в структурах громадянського суспільства та держави вплинули на персоноцентричну спрямованість теорії Лоренца фон Штейна. Науковий інтерес становить особливості застосування Штейном різних методів та підходів для подолання суперечностей між колективним та індивідуальним при обґрунтуванні ідеї соціальної держави.

Аналіз наукової літератури, невирішені раніше питання та мета статті. Інтелектуальна спадщина Лоренца Штейна не була предметом ґрунтовного та всебічного дослідження. Зазвичай йому віддають належне як автору терміну «соціальна держава» (Н. Г. Пігуль, І. В. Жиглей), ідеї соціальної держави (В. Р. Кушик), першої теоретичної концепції соціальної держави (Д. М. Сковронський, О. В. Овсієнко, С. В. Кісс). Однак на сьогодні у вітчизняній науці відсутні комплексні дослідження наукової теорії німецького вченого, яка заклала інтелектуальну основу соціал-демократичної традиції реформізму.

Метою статті є визначення теоретичних та методологічних засад теорії соціальної держави Лоренца Штейна. Досягнення такої мети потрібне для належного та коректного обґрунтування змісту ідеї соціальної держави, місця теорії соціальної держави як складової науки про суспільство, яку розробляв німецький вчений.

Виклад основного матеріалу. Німецький філософ, юрист, економіст, історик Лоренц фон Штейн небезпідставно вважається першим творцем наукової теорії соціальної держави. Завдяки своїм великим знанням у різних сферах він розробив теоретичну концепцію соціальної держави, яка спиралася на філософське обґрунтування природи та діалектичного зв'язку між особистістю, суспільством та державою, порівняльну історію права, ґрунтовне вчення про державне управління, економічний аналіз тощо. Ідея соціальної держави постала з проблематики так званого «соціального питання». У середині ХІХ століття «соціальне питання» включало в себе проблему масової бідності, соціального виключення різних верств населення, спричинених урбанізацією та індустріалізацією в європейських країнах. Більш вузьке розуміння «соціального питання» зводило його до «робітничого питання», тобто необхідності покращення соціально-економічного та юридичного становища найманих робітників. Для Лоренца Штейна «соціальне питання» було головною проблемою сучасності. Його зміст не обмежувався соціальною незахищеністю та конфліктом між працею та капіталом, а охоплювало також потребу повного, гармонійного задоволення матеріальних та духовних потреб людини, соціальної незалежності як справжньої свободи та умови для самореалізації особистості. Основні положення теорії викладені у працях «Соціалізм та комунізм у сучасній Франції» (*Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs*), «Історія соціального руху Франції

з 1789 року» (Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere, 1850), багатотомному виданні «Вчення про управління» (Die Verwaltungslehre, 1865-1884).

Центральним елементом діалектичної системи у теорії Штейна виступає людина. Природну людину він вважав «обмеженою істотою» [1, с. 44]. Обмежена у своїх можливостях людина потребувала суспільства. У своїй концепції суспільства Штейн розглядав його атомістично – як суму індивідів. І особистість, і суспільство, і держава є окремими категоріями, мають власне призначення, волю, цілі, відносно автономні та самостійні відносно один одного. Однак саме особистість є центральною категорією у теорії, адже її індивідуальний розвиток визнається вищим призначенням суспільства та держави, цілями їхнього існування. Водночас суспільство та держава можуть бути джерелом як свободи, так і несвободи особистості.

Прагнення повного матеріального та духовного розвитку закладено у природі людини, але необхідними формами її існування та умовами розвитку є суспільство та держава. Саме в суспільстві індивід стає особистістю, реалізує свої інтереси через сімейні та професійні інститути, за допомогою праці та власності. Кожний індивід має власне призначення, яке полягає у повному розвитку, максимальному досягненні благ, які уможливають самореалізацію. Егоїстичні начала людської природи в умовах суспільства набувають форми конкуренції, а надалі і дискримінації у взаєминах між окремими індивідами та їх асоціаціями. Досягнення власних цілей передбачає не лише взаємне сприяння та допомогу один одному, але і використання інших людей. Обмежений доступ до ресурсів та благ стає результатом боротьби в суспільстві, що загалом відповідає базовому призначенню та потребам індивіда – повному та гармонійному особистому розвитку. Суперечливий характер суспільства проявляється у тому, що егоїстичний інтерес призводить до збіднення та несвободи мас. І тому суспільство побудовано на притаманному саме такому утворенню засадничому принципу: досягнення цілей одними людьми через підпорядкування та залежність інших. Панівні стани або класи, які формуються у процесі боротьби за привілейоване становище в суспільстві, прагнуть власності та влади. Державна влада та офіційне право можуть ставати засобами досягнення зазначених цілей. Держава, відповідно, живе лише для себе та своєї власної особистості, тобто в інтересах тих, хто її контролює. Тим самим держава порушує своє призначення. Тому що на рівні самої ідеї державі завжди властивий інший принцип: забезпечення повного розвитку особистості. На відміну від суспільства держава повинна турбуватись про інтереси всіх та кожного. Основоположний та універсальний інтерес передбачає всебічний розвиток та достойне життя особистості, а не окремих станів та класів. Власне на такому постулаті формується засаднича ідея соціальної держави (Sozialstaat) як діалектичного руху до свободи через реформи та належне адміністрування.

Лоренц Штейн переймає у Георга Гегеля уявлення про державу як об'єктивної ідеї, яка втілює в собі загальний інтерес. Держава є особою, яка має правові начала, мету, волю, а також етичні обов'язки, які передбачають забезпечення розумного об'єднання індивідів. Ідея наявності у держави етичних обов'язків разом з вченням І. Канта про вищу цінність особистості закладають смисловий фундамент під теоретичний образ соціальної держави. У суспільстві, в якому перемагають окремі групи, які керуються власними інтересами, встановлюється, по суті, закрита кастова система розподілу ресурсів та статусних можливостей. Юридичні режими власності, найманої праці та ін. допомагають утримувати нижчі соціальні класи в стані підкорення та залежності. Такий стан суспільних відносин

визначає «рух до тиранії» [2, с. 82]. Натомість рух від капіталістичної тиранії до свободи має забезпечити держава соціальна – «республіка соціальних реформ» [3, с. 83]. Держава зобов'язана здолати цей стан суспільної несвободи. У кожної людини з нижчих класів мають бути юридичні та фактичні можливості вийти з того принизливого становища, в яке вона потрапила випадково або через дію законів та інститутів, нав'язаних вищими класами. Відповідно, принцип суспільної свободи полягає у спроможності реалізації своїх цілей та потреб.

Держава повинна турбуватись про долю громадян, тому що за своєю природою є юридичною особою – союзом, який включає в себе всіх індивідів: «... вищий розвиток держави може бути досягнутий лише тоді, коли держава, за допомогою своєї вищої влади, буде сприяти розвитку, тобто прогресу, багатству, могутності, та інтелігенції всіх окремих особистостей: діючи на користь всіх, вона діє на власну користь. Іншого шляху для неї нема, тому що держава є ніщо інше, як єдність всіх особистостей» [4, с. 50].

Розквіт або занепад держави безпосередньо залежить від ступеня всебічного розвитку її громадян. І залежність ця абсолютна, адже держава як специфічна особистість поєднує в собі всю сукупність воель та вчинків індивідуальних та колективних осіб. Однією з основних завдань, яка постає перед державою, є створення належних умов для отримання знань. Освіта та компетентність визначає якісний рівень державного управління, законотворчої діяльності, є умовою для суспільного прогресу загалом та соціальної мобільності зокрема. Створення комплексу необхідних умов для безпечного, вільного та гідного життя потребує зваженої та відповідальної політики. Лоренц фон Штейн вважав, що втручання держави у соціально-економічні відносини могло бути доцільним та обґрунтованим лише в разі, якщо люди не здатні впоратися самостійно. Спільними зусиллями громадянин та держава мали сприяти один одному здійснювати своє призначення. «... чим більше в державі інтелігентних громадян, тим вона саме є інтелігентніша; чим більше в ній здорових та сильних особистостей, тим вона сильніша, та навпаки, якщо сума розумових, фізичних та матеріальних багатств, які належать громадянам, меншає, то зменшується також і значення держави; чим нікчемніші громадяни держави, тим вона сама нікчемніша, чим менше вони розвинуті, тим менш розвинутою є і сама держава» [5, с. 52].

Держава зобов'язана стати засновником або організатором системи інститутів освіти, кредитування, соціального страхування та підтримки, охорони здоров'я, які покликані захищати людей від наслідків настання соціальних ризиків та сприяти тому, щоб вони могли «повною мірою здійснити свої індивідуальні здібності, розвиватися згідно зі своїм істинним призначенням». Тому теорія Лоренца Штейна формує ідеологію реформізму, в якій етичні аргументи були основними. Реформи мали на меті якщо не остаточне розв'язання, то принаймні згладжування соціальних протиріч та виступали альтернативою революційним потрясінням. Умовою справжньої, а не абстрактної свободи, на його думку, була гармонізація економічного життя.

Висновки. Ідея соціальної держави постала як результат діалектичного розвитку постреволюційного суспільства. У теорії Штейна соціальна держава визначалась як антитеза хаотичному громадянському суспільству, яка впорядковує простір свободи з метою повного та гармонійного розвитку особистості. Гегелівське розуміння етичної держави, яка має вищу цінність сама по собі, Штейн переосмислює за допомогою

кантівської філософії, в якій системоутворюючою категорією виступає особистість. Держава зобов'язана сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, тому що, зрештою, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого [6, с. 27]. Теорія соціальної держави була спрямована на обґрунтування соціального реформаторства, публічно владного втручання у соціально-економічну сферу, уникнення крайнощів економічного лібералізму та класової боротьби. Частково ідеї Штейна були сприйняті та реалізовані у консервативних за принципами та антисоціалістичних за цілями реформах німецького канцлера Отто фон Бісмарка. Незважаючи на спротив політичних опонентів під впливом Бісмарка було ухвалено прогресивне та той час соціальне законодавство, яке включало закони про обов'язкове страхування у разі хвороби (закон 1883 року), від нещасних випадків (закон 1884 року), старості та інвалідності (закон 1889 року). Соціальне законодавство було засобом інтеграції робітничого класу до пруської монархічної держави. Воно мало на меті забезпечення суспільного миру через задоволення частини справедливих вимог, але не передбачало надання політичних прав. Втім, запровадження загальногерманської системи соціального страхування, сприяло покращенню умов праці, турботі про здоров'я робітників, а державні органи отримали право перерозподіляти кошти зі сфери громадської допомоги на охорону здоров'я, освіту тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Stein L. The History of the Social Movement in France, 1789-1850. New York: Bedminster Press, 1964. p. 44.
2. Weiss J. Dialectical Idealism and the Work of Lorenz von Stein. International Review of Social History. 1963;8(1):75-93. doi:10.1017/S0020859000002248
3. Weiss J. *ibid.*, p. 83.
4. Stein L. *ibid.*, p. 50.
5. Stein L. *ibid.*, p. 52.
6. Іншин М.І., Севрюков Д.Г. Соціальне громадянство: історія та сучасність. Київ: Видавництво Людмила, 2020. С. 27.

УДК 349.2

DOI: 10.32751/2617-5967-2024-03-07

Сіроха Д. І.

*в.о. завідувача кафедри
трудового права та права
соціального забезпечення Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент*

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗАПОДІЯНОЇ МОБІНГОМ: СУДОВА ПРАКТИКА

У статті автором розкривається зміст мобінгу у трудових відносинах. Аналізується судова практика відшкодування моральної шкоди заподіяної мобінгом.